

भारतातील पंचवार्षिक योजना

विश्वेश्वरय्या योजना

- भारतातील आर्थिक नियोजनाचे युग विश्वेश्वरय्या यांच्या दहा वर्षांच्या योजनेने सुरू झाले.
- सर एम. विश्वेश्वरय्या यांनी 1934 मध्ये "भारतातील नियोजित अर्थव्यवस्था" नावाचे पुस्तक प्रकाशित केले ज्यामध्ये त्यांनी एका दशकात राष्ट्रीय उत्पन्न दुप्पट करण्यासाठी एक मसुदा सादर केला.
- त्यांनी कामगार स्थापन केलेल्या उद्योगांमधून कामगारांना उद्योगांकडे हलवण्याचा प्रस्ताव दिला आणि त्याद्वारे औद्योगीकरणावर भर देऊन लोकशाही भांडवलशाही (यूएसए प्रमाणे) ची बाजू मांडली.
- तथापि, ब्रिटिश सरकारमध्ये या योजनेचा कोणताही पाठपुरावा झाला नाही, यामुळे देशातील सुशिक्षित नागरिकांमध्ये राष्ट्रीय नियोजनाचा आग्रह यशस्वी झाला.

राष्ट्रीय नियोजन समिती (NPC)

- जवाहरलाल नेहरू यांच्या अध्यक्षतेखाली एनपीसीच्या स्थापनेसह 1938 मध्ये भारतासाठी राष्ट्रीय योजना विकसित करण्याचा हा पहिला प्रयत्न होता.
- मात्र, दुसरे महायुद्ध सुरू झाल्यामुळे समितीचे अहवाल तयार होऊ शकले नाहीत.
- 1948-49 मध्ये स्वातंत्र्यानंतर शेवटी पेपर बाहेर आले.

बॉम्बे प्लॅन

- आठ अग्रगण्य उद्योगपती आणि तंत्रज्ञांनी 1944 मध्ये पुरुषोत्तमदास ठाकूरदास यांच्या संपादनाखाली "भारतासाठी आर्थिक विकासाची एक योजना संक्षिप्त रुपरेषा" हा मसुदा तयार केला.
- हा मसुदा 'बॉम्बे प्लॅन' म्हणून ओळखला जातो.
- योजनेचे मूळ उद्दिष्ट हे कृषी क्षेत्राचे उत्पादन दुप्पट करणे आणि 15 वर्षात औद्योगिक क्षेत्रात पाच पटीने वाढ करणे होते.
- बॉम्बे प्लॅनचे मुख्य तत्व म्हणजे सरकारी हस्तक्षेप आणि नियमन शिवाय अर्थव्यवस्था वाढू शकत नाही.
- अधिकृतपणे ही योजना कधीही स्वीकारली गेली नाही, तथापि, भविष्यातील आर्थिक योजनांमध्ये त्याच्या कल्पनांची पुनरावृत्ती केली गेली.

जनतेची योजना

- 1944 मध्ये भारतीय फेडरेशन ऑफ लाहोरच्या युद्धानंतरच्या पुनर्निर्माण समितीच्या वतीने कम्युनिस्ट नेते एम. एन. रॉय यांनी जनतेची योजना तयार केली होती.
- हे 'मार्क्सवादी समाजवाद' वर आधारित होते आणि शेतीला प्राधान्य दिले. यात शेतीचे राष्ट्रीयीकरण आणि सर्व उत्पादन उपक्रमांचा पुरस्कार केला.

गांधी योजना

- वर्धा कमर्शियल कॉलेजचे प्राचार्य एस एन अग्रवाल यांनी 1944 मध्ये गांधीवादी योजनेचा मसुदा तयार केला होता.

- या योजनेत भारतासाठी 'स्वयंपूर्ण गावे' असलेली 'विकेंद्रीकृत आर्थिक रचना' मांडण्यात आली आहे.
- एनपीसी आणि बॉम्बे प्लॅनच्या विपरीत, योजनेने शेतीवर अधिक भर दिला.
- आणि जेथे औद्योगिकीकरणाची चर्चा झाली तेथे कुटीर आणि गाव पातळीवरील उद्योगांना प्रोत्साहन देण्यावर भर दिला.

सर्वोदय योजना

- ही योजना जय प्रकाश नारायण यांनी 1950 मध्ये तयार केली.
- हे गांधी योजना आणि विनोबा भावे यांच्या स्वावलंबनाच्या तत्वांपासून प्रेरित होते.
- त्यात शेती तसेच लघु व कापूस उद्योगांवर भर दिला गेला.
- परदेशी तंत्रज्ञानाचा वापर कमी करून आणि जमीन सुधारणा आणि विकेंद्रीकृत सहभागी नियोजनाची अंमलबजावणी करून स्वयंपूर्णतेचा पुरस्कार केला

नियोजन आयोग

- स्वातंत्र्यानंतर अखिल भारतीय काँग्रेस कमिटीने आर्थिक कार्यक्रम समिती (EPC) ची स्थापना केली.
- पंडित नेहरू त्याचे अध्यक्ष होते.
- 1948 मध्ये या समितीने नियोजन आयोगाच्या स्थापनेची शिफारस केली.
- ही एक घटनाबाह्य संस्था होती, ज्यावर पंचवार्षिक योजना तयार करण्याची जबाबदारी होती.

राष्ट्रीय विकास परिषद (NDC)

- पंतप्रधानांच्या अध्यक्षतेखाली त्याची स्थापना ऑगस्ट 1952 रोजी झाली होती..
- भारतातील विकासविषयक बाबींवर निर्णय घेण्याची आणि चर्चा करण्यासाठी ही सर्वोच्च संस्था आहे.
- हे भारताच्या पंचवार्षिक योजनेला अंतिम मान्यता देते.

पहिल्या तीन पंचवार्षिक योजनांचा सारांश

योजना	कालावधी	उद्देश आणि इतर माहिती
पहिली योजना	1951-1956	लक्ष: शेती, किंमत स्थिरता आणि पायाभूत सुविधा. हे हॅरोड डोमर मॉडेलवर आधारित होते (अर्थव्यवस्थेचा वाढीचा दर गुंतवणूकीचा दर आणि सकारात्मक पद्धतीने भांडवलाची उत्पादकता यावर अवलंबून असतो).
दुसरी योजना (लक्ष्य वाढ: 4.5% वास्तविक वाढ: 4.27%)	1956-1961	लक्ष: वेगवान औद्योगिकीकरण याला महालनोबिस प्लॅन (शेतीपासून उद्योगांकडे नियोजनाचे स्थलांतर करण्याची विकिली) म्हणूनही ओळखले जात असे. यात जड आणि मूलभूत उद्योगांवर भर दिला गेला. तसेच आयात प्रतिस्थापन विकिली केली; निर्यात निराशावाद आणि जास्त मूल्य एक्सचेंज.
तिसरी योजना (लक्ष्य वाढ: 5.6%)	1961-1966	लक्ष: जड आणि मूलभूत उद्योग जे नंतर शेतीकडे हलवले गेले (PL480) दोन युद्धांमुळे- चीनशी युद्ध, 1962 आणि पाकिस्तानशी युद्ध, 1965 आणि 1965-66 चा तीव्र दुष्काळ; तो अनेक आघाड्यांवर अपयशी ठरला.

वास्तविक वाढ: 2.84%)

- 1966-67, 1967-68 आणि 1968-69 या वार्षिक योजना होत्या. सलग तीन वर्षे पंचवार्षिक नियोजन खंडित करणे ही योजना सुट्टी मानली जाते.
- प्रचलित अन्न संकटामुळे वार्षिक योजना प्रामुख्याने शेतीवर केंद्रित होत्या.
- या योजनांच्या दरम्यान, हरित क्रांतीचा पाया घातला गेला ज्यामध्ये HYV (उच्च उत्पादन देणाऱ्या जाती) बियाणे, रासायनिक खते आणि सिंचन क्षमतेचा व्यापक वापर यांचा समावेश होता.
- या वर्षामध्ये, तृतीय वर्षीय योजनेचे धक्के शोषले गेले आणि पंचवार्षिक नियोजन प्रणाली 1969 पासून पुन्हा सुरू झाली.

नीति आयोग

- NITI Aayog, नॅशनल इन्स्टिट्यूशन फॉर ट्रान्सफॉर्मिंग इंडिया, 2015 मध्ये स्थापित भारत सरकारची एक पॉलिसी थिंक टँक आहे.
- त्याने नियोजन आयोगाची जागा घेतली.
- शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे साध्य करणे आणि 'तळापासून वर' दृष्टिकोनाने सहकारी संघवाद वाढवणे हे दुहेरी उद्दिष्ट आहे. त्याच्या उपक्रमांचा समावेश आहे
 - (a) कृती योजना- 3 वर्षे
 - (b) रणनीती योजना- 7 वर्षे
 - (c) व्हिजन प्लान- 15

IV ते XII FYPS चा सारांश

योजना	कालावधी	उद्देश आणि इतर माहिती
चौथी योजना (लक्ष्य वाढ: 5.7% वास्तविक वाढ: 3.30%)	1969-74	लक्ष्य: अन्नामध्ये स्वावलंबन आणि स्वावलंबन घरगुती अन्न उत्पादन सुधारणे हा उद्देश होता. परदेशी मदतीला नाही म्हणण्याचा हेतू होता. 1973 चा पहिला तेलाचा धक्का, रेमिटन्सला परकीय चलन साठ्याचा प्रमुख स्रोत बनवले.
पाचवी योजना (लक्ष्य वाढ: 4.4% वास्तविक वाढ: 4.8%)	1974-78	लक्ष्य: 'गरिबी दूर करणे' आणि 'स्वावलंबनाची प्राप्ती'. डी.डी.धर यांनी त्याचा मसुदा तयार केला आणि लाँच केला. ही योजना 1978 साली संपुष्टात आली. 1978-1979 आणि 1979-1980 साठी रोलिंग योजना होत्या.
सहावी योजना (लक्ष्य वाढ: 5.2% वास्तविक वाढ: 5.4%)	1980-85	लक्ष्य: गरिबी निर्मूलन आणि उत्पादकता वाढ तंत्रज्ञानाच्या आधुनिकीकरणावर भर दिला. प्रथमच, महत्वाकांक्षी दारिद्र्य निर्मूलन कार्यक्रम स्वीकारून दारिद्र्यावर आघाडीचा हल्ला करण्यात आला (ट्रिकल डाऊन धोरण टाकून देण्यात आले).
सातवी योजना (लक्ष्य वाढ: 5.0%)	1985-90	लक्ष्य: उत्पादकता आणि काम म्हणजे रोजगार निर्मिती. पहिल्यांदाच सार्वजनिक क्षेत्रापेक्षा खासगी क्षेत्राला प्राधान्य मिळाले.

वास्तविक वाढ: 6.01%)		केंद्रातील अस्थिर राजकीय परिस्थितीमुळे 1990-1991 आणि 1991-1992 या दोन वार्षिक योजना सुरू झाल्या.
आठवी योजना (लक्ष्य वाढ: 5.6% वास्तविक वाढ: 6.8%)	1992-97	लक्ष: 'मानवी चेहऱ्यासह योजना' अर्थात मानव संसाधन विकास. या योजनेदरम्यान, एलपीजी (उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरण) सह नवीन आर्थिक धोरण सुरू करण्यात आले. त्याने मानवी भांडवल आणि खाजगी क्षेत्राला प्राधान्य दिले.
नववी योजना (लक्ष्य वाढ: 7.1% वास्तविक वाढ: 6.8%)	1997-2002	लक्ष: 'न्याय आणि समतेसह वाढ' हे चार आयामांवर जोर देते: जीवनाची गुणवत्ता; उत्पादनक्षम रोजगार निर्मिती; प्रादेशिक संतुलन आणि स्वावलंबन.
दहावी योजना (लक्ष्य वाढ: 8.1% वास्तविक वाढ: 7.7%)	2002-07	पुढील 10 वर्षांत भारताचे दरडोई उत्पन्न दुप्पट करण्याचे उद्दिष्ट होते. आणि 2012 पर्यंत गरिबीचे प्रमाण 15% कमी करणे
अकरावी योजना (लक्ष्य वाढ: 8.1% वास्तविक वाढ: 7.9%)	2007-2012	लक्ष: जलद वाढ आणि अधिक समावेशक वाढ.
बारावी योजना (लक्ष्य वाढ: 8%)	2012-2017	लक्ष: जलद, अधिक समावेशक वाढ आणि शाश्वत वाढ.